

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

В.В. ТОКАР,

к.е.н., Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Прожитковий мінімум: соціально-економічна сутність та українські реалії

У статті проаналізовані інституційні параметри забезпечення соціального захисту населення в Україні на основі нормативного закріплення показника прожиткового мінімуму. Розглянуті сучасні підходи щодо удосконалення методології розрахунку даного показника. Представлена авторська пропозиція щодо використання як базового елемента прожиткового мінімуму ринкової вартості житла з урахуванням іпотечного кредитування.

В статье проанализированы институциональные параметры обеспечения социальной защиты населения в Украине на основе нормативного закрепления показателя прожиточного минимума. Рассмотрены современные подходы по усовершенствованию методологии расчета данного показателя. Представлено авторское предложение по использованию в качестве базового элемента прожиточного минимума рыночной стоимости жилья с учетом ипотечного кредитования.

The article researches the social security's institutional parameters based on the legal breadline in Ukraine. Modern conceptions of the calculation methodology improvement are considered. The author's suggestion to use the market real estate price based on mortgage lending considered as a basic element of the breadline is presented.

Постановка проблеми. У більшості наукових публікацій, які присвячені національній конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку світової економічної системи, вказується на першочергове значення «якості» населення як основного рушія інноваційного розвитку економіки. За оцінками Світового банку, вже наприкінці ХХ століття 64% світо-

вого багатства становив людський капітал; 21% фізичний капітал; 15% природні ресурси [7, с. 25]; спостерігається чітка тенденція до зростання частки людського капіталу в забезпеченні поступального розвитку економіки. У зв'язку з цим посилюється значення державної політики у сфері соціального захисту населення, створення необхідних умов для розкриття творчого потенціалу кожного окремого індивідууму та суспільства в цілому.

На перший погляд Україна в цьому контексті не відрізняється від провідних країн світу. У ст. 48 Конституції України чітко та однозначно зафіксовано, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [1]. В інших статтях Конституції України також зазначені норми, які декларують обов'язки держави щодо забезпечення реальних можливостей для особи отримати освіту та в цілому розвиватися в напрямку задоволення не лише фізіологічних, але потреб більш високого порядку.

Спеціальні нормативно-правові акти деталізують і конкретизують напрями забезпечення державою основ для розвитку людського капіталу, до основоположних інститутів належить у тому числі законодавче закріплення прожиткового мінімуму. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (да-

лі набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [4]. Таким чином, прожитковий мінімум можна представити як сукупність трьох основних елементів:

- 1) набір продовольчих товарів;
- 2) набір непродовольчих товарів;
- 3) набір соціально–культурних послуг (творчий розвиток)

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення. Не вдаючись до детального аналізу формальних процедур визначення прожиткового мінімуму в Україні, необхідно звернути увагу на скільки отримані в результаті розрахунків показники відповідають дійсності, тобто здатні забезпечити задекларовані потреби людини, у тому числі творчого розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Більшість вітчизняних науковців наполягають на тому, що національна методика визначення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати не відповідає реаліям глобального економічного середовища та ринковим умовам, які склалися в Україні. Дані показники перетворилися на суто формальні атрибути соціального захисту, забезпечуючи лише видимість інноваційного спрямування державної соціальної політики.

На думку В. Кускової, праця у світі еволюціонує в напрямі насичення її творчим змістом та інтелектуально складовою, що передбачає висунення більш жорстких вимог до кожного індивіда стосовно професійного, кваліфікаційного та інтелектуально–творчого потенціалу [6]. Розраховані офіційні показники прожиткового мінімуму зводять потреби людини до банального фізичного виживання, взагалі унеможлижуючи будь–які інноваційні зрушення (вони просто не актуальні для населення, яке намагається просто вижити у складних умовах).

Схожими є висновки О. Шоляка, який цілком виправдано вказує на те, що потреби людини включають не тільки мінімальні фізіологічні та соціальні блага, але й потреби у кваліфікаційному рості, духовному збагаченні. Враховуючи різницю у рівнях життя, рівнях доходів і рівнях споживання в різних регіонах країни, у селі і у місті, даний дослідник пропонує запровадити диференціацію прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати залежно від регіону країни [9].

Оцінюючи зміну купівельної спроможності населення України в динаміці, Т. Білоконьєр приходять до висновку про необхідність перегляду споживчого кошику, який використовується

для визначення прожиткового мінімуму [5, с. 36]. Триваюча невідповідність умовним цінам у споживчому кошику реальним (через інфляцію та похибки у калькуляції) спричиняє реальне зниження рівня захисту населення при формальному номінальному зростанні показників прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати у грошовому виразі.

Л. Новосельська та Ю. Цігуш указують на обумовленість методики оцінки прожиткового мінімуму рівнем соціально–економічного розвитку країни [8, с. 199], на основі чого дані автори роблять висновок про неприпустимість використання в Україні медіанного методу визначення прожиткового мінімуму через надмірне розшарування в доходах населення.

Незважаючи на значну увагу до питання соціального захисту населення з боку науковців, додаткового дослідження потребує методика оцінки прожиткового рівня та визначення його базового елемента.

Метою статті є виявлення напрямів удосконалення методики визначення прожиткового мінімуму в Україні та обґрунтування реальних показників з урахуванням демографічної ситуації в країні.

Виклад основного матеріалу. В Україні спостерігається поєднання двох негативних тенденцій – на тлі погіршення соціально–економічних показників відбувається депопуляція (яка включає в себе старіння населення та зменшення народжуваності). Незважаючи на суттєве збільшення державної допомоги при народженні дитини, на думку багатьох експертів, ефект від даного заходу є незначним і короткостроковим [12]. Таким чином, без покращення соціального захисту населення та створення умов для творчого розвитку особистості, демографічну проблему в Україні вирішити буде не можливо.

У цьому контексті особлива увага має бути приділена офіційно встановленому прожитковому мінімуму, тому що значна частина соціально–економічних параметрів прив'язана саме до даного показника. Наприклад, згідно зі ст. 95 Кодексу законів про працю розмір мінімальної заробітної плати не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [2]. Установлюючи реальний прожитковий мінімум, держава сприяє стимулюванню продуктивності праці та підтримку подальших реформ.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2011 рік» прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлено на 1 січня 2011 року на рівні 941 грн., а на 31 грудня 2011 року – 1004 грн. (див. табл.). У свою чергу, згі–

Прожитковий мінімум у 2011 році, грн./особа [3]

Категорія осіб	Період дії			
	01.01–31.03.2011	01.04–30.09.2011	01.10–30.11.2011	01.12–31.12.2011
Загальна	894	911	934	953
Діти до 6 років	816	832	853	870
Діти 6–18 років	977	997	1022	1042
Працездатні особи	941	960	985	1004
Особа, які втратили працездатність	750	764	784	800

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

дно із «Пояснювальною запискою до Проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2011 рік»» індекс споживчих цін приймається на рівні 8,9%. Таким чином, доцільно здійснити розрахунок зміни реального прожиткового мінімуму протягом 2011 року з урахуванням індексу цін за такою формулою (формула 1):

$$ПМ_p = ПМ_n / (1 + I_c) \quad (1),$$

де $ПМ_p$ – прожитковий мінімум реальний;

$ПМ_n$ – прожитковий мінімум номінальний;

I_c – індекс цін.

Підставляючи заплановані показники на 2011 рік, отримуємо такі результати:

$$ПМ_p(2011) = 1004 / (1 + 0,089) = 921,95 \text{ грн.}$$

Порівнюючи офіційний прожитковий мінімум для працездатних осіб на початок і кінець 2011 року, можна легко визначити, що реальна купівельна спроможність впаде на -2,02% протягом 2011 року ($921,25 - 941 = -20,75$ грн.; або 2,02%) за умови реалізації оптимістичного урядового сценарію щодо інфляції на рівні 8,9%.

Розрахуємо падіння купівельної спроможності у випадку реалізації негативних сценаріїв – вихід інфляції за заплановані межі. Якщо інфляція за підсумками 2011 року складе 10% та 15%:

$$ПМ_p^*(2011) = 1004 / (1 + 0,01) = 912,73 \text{ грн.}$$

$$ПМ_p^{**}(2011) = 1004 / (1 + 0,15) = 873,04 \text{ грн.}$$

Таким чином, у випадку інфляції за підсумками 2011 року на рівні 10% падіння купівельної спроможності становитиме -3,01% ($912,73 - 941 = -28,27$ грн. або -3,01%), а у випадку 15% – -7,22% ($873,04 - 941 = -67,96$ грн. або -7,22%). У зв'язку з цим можна стверджувати, що протягом 2011 року відбудеться погіршення рівня добробуту населення України (навіть у випадку реалізації оптимістичного сценарію розвитку).

У даному контексті необхідно дослідити рівень виконання прожитковим мінімумом функцій щодо забезпечення фізіологічних та, умовно кажучи, духовних потреб людини (творчий розвиток). Згідно із сутністю прожиткового мінімуму його рівень має забезпечити соціальний захист будь-якої особи, в тому числі задовольнити потреби у житлі. Прожитковий мінімум має забезпечити реалізацію права особи на отримання житла навіть за умови відсутності у неї будь-яких заощаджень для першого внеску, лише за такого припущення відбувається реальна перевірка ступеня захисту населення України.

Урядом розпочато цілеспрямовану програму «Доступне житло», яка передбачає, що середня ціна житла у м. Києві становитиме приблизно 8 тис. грн. / кв. м [10]. Приймемо даний показник як основу для подальших розрахунків. Використовуючи методику компанії SV Development, визначимо що лише половина (50%) від прожиткового мінімуму витрачається на купівлю житла. Крім цього, в першому наближенні приймаємо такі обмеження: 1) відсутність інфляції; 2) відсутність іпотечного кредитування; 3) відсутність першого внеску; 4) особа проживає одна й потребує 40 кв. м

(округлена норма на одну особу в Україні). Визначимо мінімальний строк, який необхідний для купівлі житла особою, яка отримує доходи на рівні прожиткового мінімуму працездатної особи (формула 2):

$$T = [40 \times C / (ПМ / 2)] / 12 \quad (2),$$

де T – строк, який необхідний для купівлі житла (роки);

C – ціна за 1 кв. м житлової площі;

$ПМ$ – прожитковий мінімум.

Підставляючи значення до формули, отримуємо такі результати:

$$T_{2011} = [40 \times C / (ПМ_{2011} / 2)] / 12 = [40 \times 8000 / (1004 / 2)] / 12 = 53 \text{ (роки).}$$

Відповідно до даних «Рейтингу банків» на 24.01.2011 р. при купівлі житла на вторинному ринку в гривні мінімальна ставка іпотечного кредитування становила 15,1% річних при першому внеску не менше 50% від вартості житла; на первинному ринку ефективна ставка – 16,26%, перший внесок – 30%. Максимальний строк кредитування дорівнює 20 рокам [11].

Ураховуючи дані про максимальний строк кредитування у 20 років та наявність іпотечного кредитування без першого внеску, доцільно здійснити розрахунок максимальної ставки іпотечного кредитування для виконання офіційного прожиткового мінімуму своїх функцій. Залишаючи базові параметри незмінними, формуємо базову формулу для визначення рівня прожиткового мінімуму (формула 3):

$$ПМ_{оф} = 2 \times 40 \times C \times (1 + T \times i) / (T \times 12), \quad (3)$$

де $ПМ_{оф}$ – офіційний прожитковий мінімум;

C – вартість 1 кв. м житла;

i – річна ставка іпотечного кредитування;

T – строк кредитування (роки).

У результаті перетворень отримуємо формулу для розрахунку максимальної ставки іпотечного кредитування (формула 4):

$$i_{max} = [(ПМ_{оф} \times (T \times 12)) / 2 \times 40 \times C - 1] / T. \quad (4)$$

Підставляючи параметри до формули, отримуємо такі результати:

$$i_{max} = [(1004 \times (20 \times 12)) / 2 \times 40 \times 8000 - 1] / 20 = -0,0312 \text{ або } -3,12\%,$$

Виходячи із існуючих параметрів максимальна ставка за іпотечним кредитуванням має становити -3,12%. Тобто протягом 20 років (максимальний строк іпотечного кредитування) іпотечна ставка має бути відсутня, крім цього, держава щомісячно має надавати субсидію у розмірі 3,12% від вартості житла, щоб забезпечити його купівлю. Зрозуміло, що такий стан справ є нереальним.

Перейдемо до розрахунку теоретичного рівня прожиткового мінімуму виходячи із формули 3 та приймаючи ставку іпотечного кредитування на рівні 16,26% (реальні показники):

$$ПМ_t = 2 \times 40 \times 8000 \times (1 + 20 \times 0,1626) / (20 \times 12) = 11338,67 \text{ (грн.)}$$

Таким чином, теоретичний рівень прожиткового мінімуму ($ПМ_t$) на 31.12.2011 р. має становити не менше 11 338,67

грн. Порівнюючи даний показник з офіційно встановленими параметрами, можна визначити, що рівень захисту працездатного населення забезпечується лише на 8,85% (1004/11338,67).

Продовжимо визначення теоретичного рівня прожиткового мінімуму, запровадивши введення реальної ринкової вартості житла. На сьогодні мінімальний ціна за 1 кв. м становить \$1200. Використавши умовний курс на рівні 8 грн. за \$1, отримуємо мінімальну ціну 9600 грн. за 1 кв. м. Використаємо отримані дані для розрахунку теоретичного рівня прожиткового мінімуму за формулою 3:

$$ПМ_{т,*} = 2 \times 40 \times 9600 \times (1 + 20 \times 0,1626) / (20 \times 12) = 13606,4 \text{ (грн.)}$$

Таким чином, теоретичний рівень прожиткового мінімуму (ПМ_{т,*}) на 31.12.2011 р. з урахуванням мінімальної ринкової вартості житла має становити не менше 13 606,4 грн. Порівнюючи даний показник з офіційно встановленими параметрами, можна визначити, що рівень захисту працездатного населення забезпечується лише на 7,38% (1004/11338,67). Ураховуючи вищенаведене, доцільно зробити висновок про те, що теоретично прожитковий мінімум знаходиться у межах 11338,67–13606,4 (грн.), тобто на кінець 2011 року при збереженні ринкових параметрів соціальний захист населення буде знаходитися на рівні 7,38–8,85% від необхідного, що дозволяє зробити негативні прогнози щодо ефективності соціально-економічної політики у короткостроковій перспективі.

Проведені достатньо прості розрахунки мають стати основою для подальших інституційних змін у соціальному захисті населення України. Методика розрахунку прожиткового мінімуму має бути удосконалена в запропонованому напрямі, а саме покладання в її основу вартості житла з урахуванням іпотечного кредитування. Даний крок вимагатиме додаткової відповідальності з боку держави. Перш за все мова йде про формування постійно функціонуючого ринку доступного житла з індикативними цінами, які повинні затверджуватись на національному рівні. Як доводить проведене дослідження, без допомоги приватного сектору економіки та банківської системи проблему соціального захисту населення вирішити неможливо. Мова йде перш за все про забезпечення поступового зниження ставок іпотечного кредитування до прийнятого рівня.

Висновки

Ураховуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що офіційна методика визначення прожиткового мінімуму не витримує критики через нездатність забезпечити виконання даним параметром своїх функцій. У зв'язку з цим необхідно здійснити такі інституційні зміни:

1) перехід до підрахунку прожиткового мінімуму на основі реальних ринкових цін на житло з урахуванням іпотечного кредитування та витрат на рівні 50% на інші потреби;

2) оцінка ефективності дій уряду на основі порівняння за-безпеченого та теоретично необхідного прожиткового мінімуму (у відносному співвідношенні);

3) подальше розширення державних програм у сфері стимулювання зниження ставок іпотечного кредитування та зменшення вартості житла.

Перспективними для подальшого дослідження виступають побудова шкали прожиткового мінімуму у залежності від типу домогосподарства (наявність і кількість дітей і людей похилого віку), визначення джерел фінансування державних іпотечних програм і побудова моделей оцінки ефективності використання даних ресурсів.

Література

1. Конституція України // Офіційний портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
2. Кодекс законів про працю від 10.12.71 р. №322–VIII, редакція від 12.01.2011 р. на підставі 2824–17 // Офіційний портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 р. №2857–VI // Офіційний портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
4. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.99 р. №966–XIV, редакція від 22.05.2008 на підставі v010p710–08 // Офіційний портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
5. Білокінь Т.Г. Оцінка купівельної спроможності громадян України / Т.Г. Білокінь // Сталый розвиток економіки. – 2009. – С. 33–38.
6. Кускова В.Г. Розвиток людського капіталу в умовах ринкової трансформації економіки України / В.Г. Кускова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
7. Кучуков Р., Савка А. Современная экономика России и проблемы ее конкурентоспособности в условиях глобализации / Р. Кучуков, А. Савка // Международная экономика. – 2008. №8. – С. 22–36.
8. Новосельська Л., Цігуш Ю.Ю. Міжнародний досвід розрахунку прожиткового мінімуму / Л.І. Новосельська, Ю.Ю. Цігуш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 198–200.
9. Шоляк О.Ю. Мінімальна заробітна плата, як державна соціальна гарантія оплати праці / О.Ю. Шоляк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
10. Офіційний сайт Кабінету міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>
11. Рейтинги банків України в 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/zhile_v_kredit/rejtingi.
12. Премьер и демография // Новости финансов в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2011/01/22/224814>.